

**«СОЦІАЛЬНА РОБОТА З РІЗНИМИ КАТЕГОРІЯМИ
НАСЕЛЕННЯ У ТЕРИТОРІАЛЬНІЙ ГРОМАДІ:
УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ ТА МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД»**

Колективна монографія

Тернопіль 2018

УДК 364.6:316.66

Колектив авторів:

Поліщук Н.М. – передмова.

Розділ 1. Попович А. М. – 1.1., Слозанська Г. І. – 1.2., Лещук Г. В. – 1.3., Горішна Н. М., – 1.4.

Розділ 2. Главацька О. Л. – 2.1., Бриндіков Ю. Л. – 2.2., Петришин Л. Й. – 2.3.

Розділ 3. Калаур С. М. – 3.1., Поліщук В. А., Пришляк О. Ю., Богуцька А. А. – 3.2., Олексюк Н. С. – 3.3., Логвиненко Т. О. – 3.4.

Рецензенти:

Буяк Б. Б., доктор філософських наук, професор, ректор Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка;

Мельничук І. М., доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки вищої школи та суспільних дисциплін Тернопільського державного медичного університету імені І. Я. Горбачевського;

Сайко Н. О., доктор педагогічних наук, доцент кафедри спеціальної освіти й соціальної роботи Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка

*Рекомендовано до друку Вченою радою Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
(протокол № 12 від 22. 05. 2018 р.).*

С 69 Соціальна робота з різними категоріями населення у територіальній громаді: українські реалії та міжнародний досвід: колективна монографія / В. Поліщук, Н. Горішна, Г. Слозанська та ін. – Тернопіль : Осадца Ю.В., 2018. – 221 с.

Колективна монографія присвячена теоретичним і прикладним аспектам організації соціального захисту населення в умовах реформування місцевого самоврядування і децентралізації влади в Україні. Висвітлено актуальні питання надання соціальних послуг у територіальній громаді: впровадження інтегрованих соціальних служб, вдосконалення механізмів фінансування вирішення соціальних проблем громади, здійснення моніторингу та оцінювання соціальних програм і проектів за участю громадськості. Розкрито етичні аспекти діяльності фахівців соціальної роботи та особливості надання соціальних послуг різним категоріям населення на місцевому рівні в Україні та за кордоном.

Монографія буде корисною для науковців та практиків у сферах соціальної роботи і місцевого самоврядування, керівників соціальних служб, викладачів, докторантів, аспірантів, слухачів магістерських і бакалаврських програм зі спеціальностей «Соціальна робота» та «Соціальне забезпечення».

УДК 364.6:316.66

© Колектив авторів, 2018

© ФОП Осадца Ю.В., 2018

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
РОЗДІЛ 1. СОЦІАЛЬНА РОБОТА ЯК СКЛАДОВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ НА МІСЦЕВОМУ РІВНІ	
1.1. Формування інтегрованої системи соціальних послуг на рівні громади.....	7
1.2. Етичні аспекти роботи соціального працівника в територіальній громаді.....	27
1.3. Соціальний фандрейзинг як інструмент мобілізації ресурсів громади.....	48
1.4. Партисипативний підхід до моніторингу та оцінки соціальних проєктів на рівні громади: сутність, можливості і виклики.....	67
РОЗДІЛ 2. СОЦІАЛЬНА РОБОТА З РІЗНИМИ КАТЕГОРІЯМИ І ВІКОВИМИ ГРУПАМИ НАСЕЛЕННЯ У ТЕРИТОРІАЛЬНІЙ ГРОМАДІ	
2.1. Теоретико-сутнісна характеристика соціального супроводу людей похилого віку в умовах територіальної громади.....	87
2.2. Соціальна політика у сфері соціального захисту учасників антитерористичної операції та їх родин на місцевому рівні (приклад м. Хмельницького).....	105
2.3. Основні аспекти соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами у громаді.....	127
РОЗДІЛ 3. СОЦІАЛЬНА РОБОТА НА МІСЦЕВОМУ РІВНІ ЗА КОРДОНОМ: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ	
3.1. Міжнародний досвід налагодження соціального партнерства фахівцями соціальної сфери та можливості його використання у вітчизняній практиці розв'язання конфліктів.....	145
3.2. Залучення людей літнього віку до неформальної освіти: зарубіжний досвід.....	164
3.3. Соціальна підтримка військовослужбовців збройних сил як важливий напрям соціальної політики у США.....	182
3.4. Особливості соціальної роботи у Скандинавських країнах в умовах глобалізації.....	199

3.3. Соціальна підтримка військовослужбовців Збройних Сил як важливий напрям соціальної політики у США

У період складних змін в Україні, зумовлених окупацією Російською Федерацією Криму, військовими діями на Донбасі, численними внутрішніми протиріччями, складним реформуванням багатьох галузей господарства, надзвичайно важливими стали реалізація державних соціальних гарантій, надання медико-психологічних, оздоровчих, інформаційно-правових послуг, соціальні захист і допомога вразливим категоріям населення, до яких, насамперед, відносимо військовослужбовців-учасників антитерористичної операції (від 30 квітня 2018 року – операції об'єднаних сил), членів їх сімей та сімей загиблих військовослужбовців. Згідно офіційної статистики, за період проведення антитерористичної операції/операції об'єднаних сил, її учасниками стали понад півмільйона українців, близько 346 тис. з яких набули статусу учасника бойових дій та потребують належної уваги до себе з боку держави та суспільства¹. В умовах постійного зростання числа громадян означених категорій проведення комплексу заходів з відновлювального лікування і подальшої соціальної інтеграції військовослужбовців-ветеранів антитерористичної операції / операції об'єднаних сил в суспільство є одним із пріоритетних напрямів соціальної політики нашої держави².

Відповідно до Конституції України, основні засади державної політики у сфері соціальної підтримки військовослужбовців визначено Законом України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», який встановлює єдину систему їх соціального та правового захисту, надаючи означеним категоріям комплекс гарантій. Протягом останніх років в дію введено також ряд Законів України («Про військовий обов'язок і військову службу», «Про

¹ Інформація Державної служби України у справах ветеранів війни та учасників антитерористичної операції щодо надання статусу учасника бойових дій [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dsvv.gov.ua/dostup-do-publichnoji-informatsiji/informatsiya-schodnadannya-statusu-uchasnyka-bojovyh-dij.html>. – Назва з екрану.

² Кокун О.М., Агаєв Н.А., Пішко І.О., Лозінська Н.С., Остапчук В.В. Психологічна робота з військовослужбовцями-учасниками АТО на етапі відновлення: Методичний посібник. – К.: НДЦ ГП ЗСУ, 2017. – 282 с. – С. 7.

оборону України, «Про Збройні Сили України», «Про мобілізаційну підготовку і мобілізацію», «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», «Про статус ветеранів військової служби, ветеранів органів внутрішніх справ і деяких інших осіб та їх соціальний захист», «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби та деяких інших осіб», «Про ратифікацію Угоди про взаємне визнання пільг і гарантій для учасників та інвалідів Великої Вітчизняної війни, учасників бойових дій на території інших держав, сімей загиблих військовослужбовців», «Про поліпшення матеріального становища учасників бойових дій та інвалідів війни» тощо), Постанов Кабінету Міністрів України («Про погодження реорганізації територіальних органів Державної служби у справах ветеранів війни та учасників антитерористичної операції», «Деякі питання соціального захисту ветеранів війни та членів їх сімей», «Про порядок надання пільг, передбачених Законом України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», «Про затвердження Порядку використання коштів передбачених у державному бюджеті для здійснення заходів психологічної реабілітації учасників антитерористичної операції», «Про збільшення розмірів пенсій, призначених відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» тощо), а також Указ Президента України «Про підтримку розвитку системи спортивної реабілітації учасників бойових дій, які брали участь в антитерористичній операції, у заходах із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях»³.

Варто зазначити, що з метою реалізації державної політики у сфері соціальної підтримки військовослужбовців-ветеранів війни та учасників антитерористичної операції/операції об'єднаних сил, зокрема щодо «забезпечення їх адаптації та психологічної реабілітації, забезпечення санаторно-курортним лікуванням, технічними та іншими засобами реабілітації, забезпечення житлом ветеранів війни, надання їм освітніх послуг, соціальної та професійної адаптації

³ Відомості Верховної Ради України [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12>. – Назва з екрану.

військовослужбовців, які звільняються з військової служби, інших учасників антитерористичної операції та осіб, звільнених з військової служби, організації їх поховання»⁴ створено Державну службу України у справах ветеранів війни та учасників антитерористичної операції. Окрім цієї служби в Україні засновано ряд громадських організацій (Всеукраїнська організація інвалідів війни, Збройних сил та учасників бойових дій; Громадська спілка «Вища координаційна рада у справах ветеранів війни та учасників антитерористичної операції» та ін.), об'єднань волонтерів (Громадська спілка «Всеукраїнське об'єднання учасників бойових дій та волонтерів АТО» та ін.), діяльність яких також спрямована на надання допомоги військовослужбовцям-учасникам бойових дій та їх сім'ям.

Відрядно, що протягом останніх років значно посилюється інтерес науковців до проблеми соціальної підтримки військовослужбовців і членів їх родин. Так, соціальні стандарти НАТО та проблеми їх сумісності зі стандартами Збройних Сил України вивчав О. Нестеров. Зарубіжний досвід надання соціальних гарантій військовослужбовцям та членам їх сімей аналізував С. Корольов, механізми соціально-правового захисту означених категорій громадян описав у своїх працях І. Дацюк. Адміністративно-правове регулювання соціального захисту військовослужбовців досліджував О. Шкуропацький. Можливості організації і здійснення ефективної реабілітації учасників бойових дій описані в монографії Ю. Бриндікова. Проте, незважаючи на таку посилену увагу до військовослужбовців Збройних Сил з боку держави та громадськості, не вирішеними сьогодні все ж залишається ціла низка питань щодо їх соціальної підтримки, захисту та реабілітації. Це пояснюється, насамперед, відсутністю в Україні належного досвіду соціальної роботи з військовослужбовцями та їх сім'ями, сім'ями загиблих військовослужбовців, а також недостатньою професійною компетентністю фахівців, які могли б належним чином виконувати цю роботу.

⁴ Постанова Кабінету Міністрів України «Про утворення Державної служби України у справах ветеранів війни та учасників антитерористичної операції» (від 11 серпня 2014 р. № 326) [Електронний ресурс] – Режим доступу : <https://dsvv.gov.ua/pro-derzhavnu-sluzhbu/osnovni-zavdannya-ta-normatyvno-pravovi-zasady.html>. – Назва з екрану.

Світова практика доводить: військовослужбовці, чії спеціалізовані професійні обов'язки зумовлюють особливий ряд прав і виключні засоби захисту, складають особливу спільноту громадян. Адже за своєю суттю військова служба має певні характерні особливості, а саме: наявність ризику для життя; чітка регламентація професійної діяльності, поведінки та побуту; можливість застосування насильства (іноді – з використанням зброї) при виконанні закріплених законом функцій; певні обмеження у особистих, громадянських, політичних та соціально-економічних правах; відсутність звичних умов життя; звуження кола людей, з якими спілкується військовослужбовець і його сім'я. Специфіка праці військовослужбовця формує у нього такі соціально-типові якості, характерні для військової професії, як: законслухняність, виконавчість, мужність, відповідальність, дисциплінованість тощо. Означені якості набувають характеру духовно-моральних зразків, цінностей, норм, що формують так звану військову субкультуру. Особливості професійної діяльності військовослужбовців, наявність тих чи інших особистісних якостей накладають відбиток і на життєдіяльність їхніх сімей⁵.

В Україні права та обов'язки військовослужбовців і їх сімей окреслені у затверджених законом Статутах Збройних Сил України – зведеннях законів військової служби, на основі яких проходять повсякденне життя, виховання, навчання, бойова діяльність військ; у яких роз'яснюється порядок проходження військової служби, виділяються морально-бойові якості, якими повинен володіти військовослужбовець, щоб бути надійним і вмілим захисником Батьківщини⁶. Так, згідно Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України, військовослужбовець є захисником своєї Батьківщини. Він особисто відповідає за захист і недоторканність держави, повинен неухильно дотримуватися Конституції і Законів України та Військової присяги; бути дисциплінованим, чесним,

⁵ Олексюк Н. С. Соціально-педагогічна робота з сім'ями військовослужбовців в умовах реформування Збройних Сил України [монографія] / Н. С. Олексюк – Київ : Видавничий дім «Слово», 2011. – 304с. – С. 21.

⁶ Басараб С. Обличчям до військових / С. Басараб // Військо України. – 2015. – Березень, 16. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://viysko.com.ua/journal-online/obly-chchyam-dovijs-kovu-h/> – Назва з екрану.

хоробрим, дорожити честю і славою Збройних Сил, своєї військової частини і гідністю свого військового звання⁷. Проте за результатами аналізу затверджених у Статутах норм щодо дотримання у війську прав людини виявлено, що така норма не зафіксована. Отже, до військовослужбовця Збройних Сил, як до захисника Вітчизни та представника специфічного виду професії, ставляться досить серйозні вимоги, хоча поряд з цим простежується відсутність будь-яких зобов'язань з боку держави щодо дотримання його громадянських та особистих прав і свобод. Водночас викликає тривогу стан забезпечення, насамперед, права військовослужбовців Збройних Сил України на життя та здоров'я, честь й гідність, особисту недоторканність та безпеку⁸.

Відродно, що в багатьох державах накопичений великий досвід створення і функціонування систем захисту соціальних прав й свобод військовослужбовців (у тому числі – ветеранів, учасників бойових дій) та їхніх сімей, надання їм необхідної допомоги, що, однаковою мірою, є значимим як для цих категорій, так і для військових інституцій, для яких турбота про військовослужбовців є обов'язком. Саме тому, на наш погляд, доречним сьогодні є всебічний аналіз цього досвіду з метою запозичення найоптимальніших в умовах нашої країни досягнень і уникнення можливих помилок.

Особливу цікавість викликає зміст соціальної підтримки військовослужбовців і членів їх сімей у США як країні з найбільшою практикою в означеній сфері. Соціальне забезпечення військовослужбовців Збройних Сил США займає неабияке місце в системі організації їх дієвої та ефективної структури й функціональності. Слід зазначити, що американці досить значну увагу приділяють забезпеченню військових, тому система соціальної підтримки й захисту військових, ветеранів і членів їх сімей у США є досить налагодженою та ефективною.

⁷ Відомості Верховної Ради України [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show>. – Назва з екрану.

⁸ Стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні: Доповідь уповноваженого Верховної Ради України з прав людини [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ombudsman.kiev.ua>. – Назва з екрану.

Важливо, що окремого закону, який регулює соціальну підтримку військовослужбовців в США немає. Загальні положення про соціально-правовий статус військовослужбовців Збройних Сил США викладені у частині 2 «Особовий склад» підзаголовку А «Загальне військове право» заголовку 10 «Збройні Сили» Кодексу законів США. Законодавство США, що деталізується, регулюється статутами, настановами й іншими нормативно-правовими актами, закріплює роль і місце Збройних Сил у суспільстві й соціально-правове становище військовослужбовців та членів їх сімей, включаючи їхні права на: медичне забезпечення та охорону здоров'я; відшкодування шкоди, заподіяної військовослужбовцю або його власності при виконанні ним службових обов'язків; пенсійне забезпечення тощо. Усі права військовослужбовців і членів їхніх сімей об'єднано у законодавстві США у три основні категорії: рівний захист зі сторони закону, належна правова процедура та свобода самовираження. Права військовослужбовця в межах кожної з трьох категорій розкривають спеціалізовані правові акти⁹.

Права військових США захищаються Єдиним кодексом військової юстиції. Крім судового захисту в США діє військово-юридична служба Збройних Сил, яка являє собою складну систему взаємозалежних органів військової юстиції, призначену для розв'язання задач щодо правового забезпечення діяльності командирів усіх рангів, штабів, служб й інших зацікавлених осіб відповідно до вимог військового законодавства, внутрішнього законодавства США, норм міжнародного права. Військово-юридична служба дозволяє забезпечити надійний правовий захист військовослужбовців, цивільних службовців у Збройних Силах і членів їхніх родин.

Для вирішення питань інформування про права та привілеї військовослужбовців Збройних Сил США, їхніх соціального забезпечення і захисту, адаптації до цивільного життя функціонує Міністерство у справах ветеранів військової служби США. Воно є органом виконавчої влади, який в

⁹ Горбенко С. В. Досвід адаптації військовослужбовців до цивільного життя в США / С. В. Горбенко, В. В. Хома, Г. В. Шпанчук // Збірник наукових праць Харківського університету Повітряних сил. – 2014. – Вип. 2. – С. 42–44. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ZKhUPS_2014_2_11. – Назва з екрану.

межах своєї компетенції спільно з Міністерством оборони й Міністерством охорони здоров'я та соціального забезпечення США діє у сфері соціального захисту ветеранів військової служби, членів їхніх родин та осіб, які перебувають на їх утриманні (у тому числі загиблих військовослужбовців). До складу Міністерства входять такі основні департаменти/адміністрації: Адміністрація з питань медичного забезпечення; Адміністрація з питань пільг та привілеїв; Адміністрація у похоронних справах та з питань утримання місць поховання ветеранів військової служби. У структурі Міністерства діють також апарати заступників і помічників міністра з наступних питань: фінансів й планування; інформаційних ресурсів і менеджменту; кадрової політики та адміністративних питань; зв'язків з ветеранами; координації соціальних програм, закупівель й споруджень; зв'язків з Конгресом та громадськістю, а також низка інших адміністративних підрозділів, які сприяють вирішенню питань забезпечення ветеранів військової служби, у тому числі: генеральної інспекції; бюджетно-фінансової служби; матеріально-технічні та логістичні; зв'язків з комерційними структурами; юридичних питань; розгляду скарг і заяв; безпеки й захисту тощо. У рамках своїх повноважень Міністерство веде базу даних громадян США, які проходили військову службу у Збройних Силах держави у воєнний час, або які брали участь у збройних конфліктах, включаючи ветеранів, що проживають поза межами США. За офіційними даними, послугами Міністерства користуються або мають право користуватися близько 25 млн. ветеранів військової служби, а також більш ніж 30 млн. членів їхніх родин та утриманців¹⁰.

Відрядно, що з 1 січня 2019 року в нашій країні також розпочне роботу Міністерство у справах ветеранів. Міністерство створюється на базі Державної служби України у справах ветеранів війни та учасників антитерористичної операції як центральний орган виконавчої влади для забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері соціального захисту ветеранів війни та учасників бойових дій. Необхідність створення Міністерства зумовлюється

¹⁰ Social worker in the U. S. Army [Electronic resource] // U. S. Army. – Mode of access: <http://www.goarmy.com/careers-andjobs/amedd-categories/medical-service-corps-jobs/socialworker.html>. – Title from the screen.

насамперед тим, що сьогодні функції з надання пільг та забезпечення соціальних гарантій військовослужбовцям-учасникам антитерористичної операції/операції об'єднаних сил, ветеранам, членам їх сімей і сімей загиблих військовослужбовців, виконують понад двадцять міністерств, а це, в свою чергу, часто спричинює їх несвоєчасність і низьку якість¹¹.

На основі аналізу наукової літератури визначено такі рівні соціальної підтримки військовослужбовців та членів їх сімей, як:

1) державний, регіональний, місцевий (система правових, організаційних, економічних, інформаційних та освітніх заходів, які застосовуються органами управління щодо забезпечення умов для формування та діяльності системи закладів соціальної реабілітації різної відомчої підпорядкованості та різних форм власності, а саме: створення законодавчої бази, що становить правове поле реабілітаційної діяльності; визначення напрямів підготовки фахівців соціальної реабілітації; створення економічних умов для підприємницької та комерційної діяльності у сфері реабілітаційної діяльності; розробку положень про порядок надання реабілітаційних послуг різним категоріям військовослужбовців ЗСУ та членам їх сімей; координацію діяльності системи закладів соціальної реабілітації різної відомчої підпорядкованості та різних форм власності; надання приміщень для закладів соціальної реабілітації);

2) груповий та індивідуальний (технології або система форм, методів, прийомів й засобів, які застосовуються фахівцями для відновлення втрачених або формування раніше не набутих військовослужбовцями та членами їх сімей навичок і умінь формування необхідних соціальних відносин, виконання соціальних функцій та ролей)¹².

Важливою особливістю соціальної підтримки військовослужбовців у США є їх постійне стимулювання, яке можна умовно розділити на пряме та непряме. Пряме стимулювання військовослужбовців являє собою суто фінансові методи –

¹¹ Міністерство у справах ветеранів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2540516-ministerstvo-u-spravah-veteraniv-rekomendacii-peredbacaut-pat-reform.html>. – Назва з екрану.

¹² Зверева І. Д. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / За заг. ред. проф. І. Д. Зверевої. – Київ, Сімферополь: Універсум, 2012. – С. 169–171.

різного роду виплати Міністерства оборони США особовому складу (грошове забезпечення, податкові пільги). Непряме стимулювання (економічні методи) складається з видатків на ресурси, які використовуються під час виконання професійних обов'язків, навчання, розміщення та забезпечення особового складу (медичне обслуговування, індивідуальна освіта, створення оптимальних умов проживання на військових базах), а також забезпечення особистих немайнових прав, яких не мають цивільні працівники¹³.

Таким чином, стан соціальної підтримки військовослужбовців Збройних Сил США дозволяє постійно забезпечувати необхідні кількісні та якісні показники укомплектованості особовим складом. При цьому лави Збройних Сил поповнюються розвинені в інтелектуальному та фізичному плані громадяни, для яких військова служба є не тимчасовою формою працевлаштування, а свідомим професійним вибором, що дійсно направлений на повноцінне та якісне виконання службових обов'язків¹⁴. Ураховуючи високий рівень розвитку економіки США, є підстави вважати, що їхня система соціальної підтримки військовослужбовців не є обмеженою умовними рамками та має тенденцію до постійного удосконалення та оновлення згідно вимог часу.

Аналіз досвіду адаптації військовослужбовців, які перебувають на дійсній військовій службі, до цивільного життя в США засвідчує, що усі військовослужбовці США, які звільняються із лав Збройних Сил мають право на адаптацію до цивільного життя протягом 180 днів до звільнення в запас або у відставку. Це право не залежить від вислуги років на військовій службі. Причому консультації з приводу звільнення можуть проводитися протягом року до звільнення для тих, хто звільняється без права на пенсію, та на протязі двох років для тих, хто звільняється на пенсію.

Під час консультацій американським військовослужбовцям пропонується заздалегідь скласти індивідуальний план власної адаптації до цивільного життя.

¹³ Нестеров О.О. Соціальні стандарти НАТО та проблеми сумісності Збройних Сил України / О.О. Нестеров // Стратегічна панорама. – 2005. – № 1. – С. 145.

¹⁴ Даник В. Г., Говоруха В. В. Парадигма несилової складової в механізмах забезпечення національної безпеки держави / В. Г. Даник, В. В. Говоруха // Актуальні проблеми державного управління: Зб. наук. пр. – Х.: Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2006. – №3 (30). – С. 311–325.

План являє собою перелік дій для вдалого повернення до цивільного життя, що ґрунтується на унікальних знаннях, вміннях, досвіді та можливостях конкретного військовослужбовця. Форма індивідуального плану є довільною, оскільки він створюється військовослужбовцем для самого себе. У складанні плану військовим допомагають спеціальні консультанти, які діють відповідно до державної програми підтримки адаптації військовослужбовців до цивільного життя. Індивідуальний план адаптації до цивільного життя подається за 180 днів до дати звільнення до консультантів так званої служби адаптації військовослужбовців. Консультанти починають допомагати в розробці оцінки індивідуальних потреб, визначають корисні ресурси, пропонують негайну та тривалу кар'єрну підтримку, направляють до представників інших служб або установ при необхідності додаткової підтримки. Консультанти вимагають максимальної участі військовослужбовців та членів їх сімей у процесі створення індивідуального плану адаптації до цивільного життя.¹⁵

Цікавим, на наш погляд, є також досвід соціальної підтримки військовослужбовців, які звільнилися з лав Збройних Сил США. В країні діє перехідна програма допомоги такій частині військових. Скористатися нею можуть військовослужбовці всіх категорій незалежно від типу підписаного ними контракту. Програма передбачає: виплату спеціальної грошової допомоги після звільнення у запас, розмір якої залежить від звання та вислуги років; оплату переїзду звільненого військовослужбовця та членів його сім'ї до будь-якого міста США; безкоштовне медичне обслуговування звільнених військовослужбовців та членів їхніх сімей протягом 120 днів; безкоштовне лікування захворювань, одержаних під час служби, протягом року; виплату допомоги по безробіттю впродовж 26 тижнів; дозвіл безкоштовного проживання у державних житлових будинках звільненим військовослужбовцям та їхнім сім'ям протягом шести місяців; збереження за ними права купувати товари у військових магазинах. Окрім перелічених гарантій, програма сприяє пошуку роботи і надає пов'язані з

¹⁵ Social worker in the U. S. Army [Electronic resource] // U. S. Army. – Mode of access: <http://www.goarmy.com/careers-andjobs/amedd-categories/medical-service-corps-jobs/socialworker.html>. – Title from the screen.

цим послуги навіть протягом 10 років після звільнення військового зі служби. Окрім Міністерства у справах ветеранів до роботи в рамках програми залучаються інші Міністерства та урядові структури. Відповідно до чинного законодавства, американські громадяни, які прослужили на дійсній військовій службі не менше терміну, встановленого для курсу підготовки новобранця (180) та звільнені не з причини негідної поведінки, підпадають під категорію «ветеран» й отримують право на користування певними пільгами (для звільнених за інвалідністю мінімальні терміни служби не встановлюються), а саме на: допомогу в одержанні освіти; реалізацію програми професійної реабілітації; допомогу при працевлаштуванні; допомогу з безробіття; психотерапевтичну допомогу; допомогу за інвалідністю; здійснення на пільгових умовах медичного обслуговування, страхування життя, надання позик на будівництво житла, організацію поховань, інші послуги. Кількість пільг і соціальних гарантій залежить від типу контракту, терміну й місця служби, роду військ, завдань, які виконував військовослужбовець, його досягнень у службі, причини звільнення. Варто зазначити, що ветерани Збройних Сил США, які проходили дійсну військову службу тільки в мирний час, мають також право на отримання окремих пільг, які надаються учасникам воєн й збройних конфліктів¹⁶.

Оскільки на думку багатьох військовослужбовців США основною пільгою є їхнє право на безкоштовну освіту (при цьому під час навчання ветеран може отримувати стипендію в розмірі близько 1700 доларів; пільги надаються на 36 місяців навчання), то в кожному виді Збройних Сил США функціонує Офіс з питань освіти, через який реалізується право військовослужбовця на освіту чи професійну перепідготовку. З цією метою Офісами організуються семінари, які проводять фахівці Державної служби зайнятості, Служби підтримки військових сімей департаменту праці та штатні співробітники Центру ветеранів з питань зайнятості і працевлаштування. До програм семінарів включаються відомості про пільгові програми та способи подачі документів для участі в них, оцінка

¹⁶ Там само.

особистих якостей їх учасників, дослідження кар'єри, стратегія для ефективного пошуку роботи, інтерв'ю, розгляд пропозицій роботи, психологічна підтримка¹⁷.

Важливу роль у виборі напряму перепідготовки військовослужбовця відіграють професійно-технічні освітні консультації. Така допомога може включати тестування здібностей, професійні дослідження, вибір правильного типу навчальної програми для подальшого навчання та вибір освітніх і навчальних засобів, якими може скористатися військовослужбовець. Крім того військовослужбовець у вигіднішому положенні на ринку праці, адже держава надає податкову пільгу підприємству, яке бере на роботу ветерана. Варто зазначити, що для військовослужбовців, які втратили працездатність розроблені спеціальні програми. При втраті працездатності не менше, ніж на 50%, призначають пенсію. При цьому військовослужбовцю потрібно уважно ставитися до проходження медичної комісії наприкінці служби, на основі висновку якої потім призначають пенсію і визначають пільгову категорію¹⁸.

Одним із потужних засобів соціального захисту військовослужбовця після завершення служби виступає також механізм вихідної винагороди, тобто виплата певної суми грошей на організацію цивільного життя. В США така сума може сягати \$160 000. Треба визнати, що для військовослужбовця це може бути однією з вагомих причин для відповідальної служби, а для американського Міністерства оборони – інструментом формування його кар'єрної поведінки. За допомогою винагороди командування мотивує військового служити саме той час, протягом якого він є ефективним для армії, і підштовхує його звільнитись, якщо він перестав приносити необхідну користь армії за ті гроші, що виплачуються на його

¹⁷ Горбенко С. В. Досвід адаптації військовослужбовців до цивільного життя в США / С. В. Горбенко, В. В. Хома, Г. В. Шпанчук // Збірник наукових праць Харківського університету Повітряних сил. – 2014. – Вип. 2. – С. 42. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ZKhUPS_2014_2_11. – Назва з екрану.

¹⁸ Дацюк І. П. Порівняльний аналіз механізмів соціально-правового захисту військовослужбовців у розвинутих країнах світу / І. П. Дацюк // Державне будівництво. – 2007. – № 2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2007_2_48. – Назва з екрану.

утримання. Все це здійснюється через складний, але прозорий механізм нарахування вихідної винагороди¹⁹.

На відміну від американського військовослужбовця, українські військові у разі звільнення в запас отримують право лише на один вид пенсії за вибором (у випадку якщо виникає право на декілька видів пенсійного забезпечення). До того ж таке право виникає лише після вислуги військовослужбовцем не менше 20 років. Що стосується перекваліфікації та допомоги у працевлаштуванні, то зазначені питання взагалі не регулюються та навіть не задекларовані в українському законодавстві. Внаслідок чого, особи, які проходили службу в Збройних Силах України, добровільно та сумлінно несли службу власній державі протягом 20 та більше років, права яких було обмежено через особливості військової служби, які виконували завдання пов'язані із ризиком для життя та здоров'я та зазнавали певних обмежень заради безпеки української держави, фактично після звільнення з військової служби потрапляють до категорії безробітних, а іноді ще й малозабезпечених осіб²⁰.

Потрібно зазначити, що у США існує також велика кількість програм, спрямованих на соціально-психологічну реабілітацію військовослужбовців, які брали участь у бойових діях та завершили службу в Збройних Силах. При тому, що психологічна реабілітація є доступною для кожного, оскільки здійснюється для усіх бажаючих на безоплатній основі (за статистикою близько 40% американських ветеранів звертаються за психологічною допомогою), в США рівень самогубств серед ветеранів все ще залишається доволі високим. Але хочемо зауважити, що військовим психологам тут легше працювати, ніж в Україні, оскільки клієнти звертаються до них лише добровільно, тобто ті, хто вмотивований лікуватися. Окрім того, в США діють спеціалізовані центри

¹⁹ Шкуропацький О. І. Світовий досвід адміністративно-правового регулювання соціального захисту офіцерського складу Збройних Сил України / О. І. Шкуропацький // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Право. – 2016. – вип. 22. – С. 118–122. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhIPR_2016_22_30. – Назва з екрану.

²⁰ Олексюк Н. С. Соціально-педагогічна робота з сім'ями військовослужбовців в умовах реформування Збройних Сил України [монографія] / Н. С. Олексюк – Київ : Видавничий дім «Слово», 2011. – 304с. – С. 23.

психологічної реабілітації, в яких психологи, психотерапевти, соціальні працівники акумулюють досвід роботи з людьми, які страждають від посттравматичного стресового розладу²¹.

Що стосується України, то сьогодні у Міністерстві охорони здоров'я створено окремих відділ медичної реабілітації та паліативної медицини, який буде забезпечувати цей напрям роботи. Розробкою наукових програм, протоколів реабілітації, методичним керівництвом реабілітаційних закладів займаються дев'ять науково-дослідних установ, зокрема: Науково-дослідний інститут (далі – НДІ) реабілітації інвалідів Вінницького національного медичного університету ім. М. І. Пирогова, Український НДІ медичної реабілітації та курортології (м. Одеса), Український НДІ соціальної і судової психіатрії та наркології (м. Київ); Український державний НДІ медико-соціальних проблем інвалідності. У вищих навчальних закладах і у закладах післядипломної освіти працюють профільні кафедри. Клінічну базу реабілітації становлять лікарні відновного лікування, обласні госпіталі інвалідів війни, фізіотерапевтичні лікарні та відомчі санаторно-курортні заклади. Створені і функціонують: Центр травматерапії «Повернення» (м. Київ), Центр соціально-психологічної адаптації (м. Харків), Консультативний центр Психологічної кризової служби (м. Суми), Консультативний центр (м. Запоріжжя), Програма соціально-психологічної адаптації (м. Дніпропетровськ), Центр реабілітації та адаптації (м. Черкаси), Центр психологічної адаптації (м. Луцьк), Центр психологічної допомоги учасникам АТО (м. Івано-Франківськ), Реабілітаційно-консультаційний центр (м. Кривий Ріг), Центр медико-психологічної реабілітації «КОМ-ПАС» (м. Кіровоград), Центр психологічної допомоги учасникам АТО та їх сім'ям (м. Хмельницький), Служба психологічно-соціального відновлення (м. Чернігів), Центр правової та психологічної допомоги учасникам АТО та членам їх родин (м. Вінниця).

Як зазначено у Порядку проведення психологічної реабілітації учасників антитерористичної операції, «метою психологічної реабілітації

²¹ Ломакін Г. І. Соціально-психологічні складові соціальної роботи з учасниками бойових дій: методичний посібник / Г. І. Ломакін. – Харків: Оберіг, 2014. – 168 с. – С. 16.

військовослужбовців-учасників бойових дій є збереження або відновлення їхнього фізичного та психічного здоров'я, досягнення соціально-психологічного благополуччя, зниження частоти та тяжкості наслідків перенесених бойових психічних травм у формі гострих стресових реакцій, запобігання інвалідності, профілактика агресивної та саморуйнівної поведінки. Психологічна реабілітація передбачає надання послуг психологічної діагностики, просвіти та інформування, консультації, підтримки і супроводження, психотерапії та групової роботи»²².

На відміну від військових США, військовослужбовцям Збройних Сил України, членам їхніх сімей, сімей загиблих військовослужбовців, послуги з психологічної реабілітації надаються раз на рік за місцем проживання або в умовах стаціонару короткостроково, періодично чи довгостроково. Але, як і у американських воїнів, їх перелік визначається індивідуально для кожного отримувача послуг з урахуванням його потреб. Для отримання послуг військовослужбовець або члени його сім'ї звертаються із заявою до органу соціального захисту населення за місцем реєстрації або проживання та обирають суб'єкта надання послуг з оприлюдненого органами соціального захисту населення їх переліку та укладають тристоронній договір з надання відповідних послуг²³. Проте часто психологічна реабілітація зводиться до того, що під час лікування в госпіталі чи під час відпочинку в санаторії психолог поспілкується з військовослужбовцем, інколи навіть незалежно від його бажання. Відрадно, що сьогодні у Збройних Силах України вже існують напрацювання з направлення військовослужбовців на психологічну реабілітацію за пілотними проектами, на різних етапах проходження служби як під час безпосередньої участі в антитерористичній операції/операції об'єднаних сил, так і у процесі виведення підрозділів на ротацию, чи під час проведення заходів з відновлення боєздатності. Для реалізації свого права на таку реабілітацію означені особи повинні звернутися

²² Порядок проведення психологічної реабілітації учасників антитерористичної операції [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://np.pl.ua/2018/01/pro-poryadok-otrymannya-psyholohichnoji-reabilitatsiji-uchasnykamy-antyterorystychnoji-operatsiji-darya-bryndak/> – Назва з екрану.

²³ Потіха А. Соціально-психологічна та медична реабілітація учасників АТО [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=858. – Назва з екрану.

до місцевих органів соціального захисту за місцем розташування військової частини чи підрозділу, у тому числі через командира (начальника) частини (підрозділу)²⁴.

Говорячи у цілому про соціальну підтримку військовослужбовців у США, варто розглядати систему стосунків громадянин-держава загалом. Американське суспільство менш схильне до споживчого ставлення до держави, не вважаючи її зобов'язаною тобі чимось. Ветерани не звільнені від сплати податків, розмір державної пенсії є невеликий. Бажаним є страхування життя і здоров'я. Наприклад, військовослужбовець, відправляючись у гарячу точку, може застрахувати життя. Якщо він загине, його родина отримає відповідні страхові виплати. У випадку ж відсутності страхування, родина не отримає нічого²⁵.

Родина українського військовослужбовця, в разі його загибелі, отримає від держави виплату в розмірі 609 тисяч гривень. Виплата є обов'язковою, оскільки система страхування життя військовослужбовця в Україні поки не функціонує. Є різниця також і у наданні учасникам бойових дій інших послуг та реалізації гарантій. Отримавши статус учасника бойових дій, ветеран Збройних Сил України має доступ до безкоштовного лікування (входить і право на безкоштовні послуги дантиста, у тому числі протезування зубів). Держава надає також безкоштовно земельну ділянку, безкоштовний проїзд, санаторно-курортне лікування та ін.

Поряд з цим хочемо відзначити, що в США на загальнодержавному рівні вирішене питання шанобливого ставлення до військовослужбовців, ветеранів Збройних Сил і їхніх родин, чого на жаль не скажеш про сучасну Україну. Маємо визнати відсутність сформованих загальних правил поведінки, якими б мали керуватись усі суб'єкти суспільних відносин у ставленні і спілкуванні з означеними категоріями громадян. Це основоположні принципи, які включали б в себе повагу, шанобливе ставлення, забезпечення гідних умов життя під час і після

²⁴ Інформація щодо реалізації заходів з психологічної реабілітації учасників АТО та постраждалих учасників Революції Гідності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kadrovik.ua/novyny/informaciya-shchodo-realizaciyi-zahodiv-z-psyhologichnoyi-reabilitaciyi-uchasnykiv-ato>. – Назва з екрану.

²⁵ Нестеров О.О. Соціальні стандарти НАТО та проблеми сумісності Збройних Сил України / О.О. Нестеров // Стратегічна панорама. – 2005. – № 1. – 244 с. – С. 145.

служби, рівних послуг. Саме тому вважаємо за доцільне виконавчим органам розробити концепцію державної стратегії щодо ветеранів, а також запровадити відповідну державну політику. Це сприяло б не лише удосконаленню соціальної підтримки військовослужбовців і членів їхніх сімей, сімей загиблих воїнів, але формувало б відповідну мотивацію до служби в рядах Збройних Сил України, сприяло б національно-патріотичному вихованню дітей та молоді.

Таким чином, практика США у сфері оборони доводить, що повага до фундаментальних прав і основоположних свобод військовослужбовців формує їх надійну позицію у суспільстві, а дотримання їхніх прав та прав членів їх сімей є індикатором їх значимості для держави в цілому. Адже чим більше держава вкладає у сферу оборони (у матеріальне забезпечення та обороноздатність, навчання та інвестиції у людський ресурс, підтримку бойового духу), тим надійнішою ця оборона є. Аналіз досвіду соціальної підтримки військовослужбовців у США свідчить про те, що соціальна адаптація має починатись задовго до звільнення у запас або у відставку, що: допоможе пришвидшити процес пристосування до цивільних умов, сприятиме поверненню до повноцінного життя, а також зменшить можливість виникнення дезадаптації на фоні невідповідності сучасним вимогам ринку праці. У цілому цей досвід містить багато позитивних і можливих для імплементації в Україні аспектів. Окрім схарактеризованих, до них відносимо, наприклад, формування єдиного в Україні реєстру військовослужбовців-ветеранів й створення дослідницького центру у справах ветеранів і членів їхніх сімей, сімей загиблих військовослужбовців, завданням якого стали б збір та аналітика даних щодо означених категорій населення й проблем, які у них виникають. Усе це, на наш погляд, сприятиме підвищенню загального престижу військової служби серед громадян держави; соціальній адаптації та поверненню до повноцінного життя учасників антитерористичної операції/операції об'єднаних сил та членів їх сімей, сімей загиблих військовослужбовців; впровадження ефективного механізму реалізації усіх видів соціальних гарантій, передбачених для них чинним законодавством України.